

DOĞADAKİ AYETLER

Selim Çalışkan

gerceginkitabi.wordpress.com

Nisan 2017

Allah'ın kendisine verdiği adlardan biri Gerçek'tir.¹ Nitekim Kuran'da öyle bölümler var ki, Allah'ı silip onun yerine gerçek yazdığınızda anlamda ciddi bir bozulma olmuyor.

"Yalnızca gerçeğe hizmet ederiz ve yalnızca gerçekten yardım dileriz!" 1:5

*Ey inanca çağırılanlar! Kendinizin, anne-babanızın ve akrabalarınızın çıkarlarına aykırı da olsa, varlıklı veya yoksul da olsalar, **gerçek** için tanıklık ederek, adaleti ayakta tutun. Çünkü **gerçek**, onlara daha yakındır. Öyleyse duygularınıza tutsak olarak adaletten ayrılmayın. Ama dilinizi eğip büker veya yüz çevirerseniz, kuşkusuz, **gerçek**, yaptıklarınızdan haberlidir. 4:135*

*Ey inanca çağırılanlar! Adaletli tanıklar olarak, **gerçeğe** bağlılığınızda sağlam durun. Bir topluma duyduğunuz öfke, sizi adaletten saptırmasın. Adaletli olun; sorumluluk bilincine en yakın olan budur. Ve **gerçeğe** yönelik sorumluluk bilinci taşıyın. Kuşkusuz, **gerçek**, yaptıklarınızdan Haberlidir. 5:8*

*...Yine de **gerçeğe** aykırı şeylere inanarak, **gerçeğin** nimetine nankörlük mü ediyorlar? 16:72*

*"Ey babacığım! Aslında bana, sana gelmeyen bir bilgi geldi. Artık, beni izle; **Allah'ın** yoluna seni eristireyim!" 19:43*

Son ayette tersini yaptım, gerçeği silip yerine Allah yazdım. Anlamın nasıl bozulmadığına dikkat edin. Burada sığ sözcük oyunları yapmaya çalışmıyorum. Gerçeği bilmek Allah'a ulaştırıyorsa, gerçekdışı olanlar şeytanın ürünü ise, gerçeğe sınıksız sarıldığımız sürece Allah'ın yolundan sapmamız olanaklı olur mu? Gelenekçi dindarlara bu söylem "soğuk" gelecektir, çünkü onlar yaşamı parçalayıp dinsel olan dinsel olmayan olmak üzere ikiye böldüklerinin ayırında değiller. Özde, kavramda değil, biçimde birleşmeye çalışırlar. Kubbesiz camileri sevimsiz bulurlar, hutbede eşkoşulmasını umursamazlar veya bunun farkına varamazlar.² Yüzleri "Selam aleyküm" dediğinizde güler, "esenlik" dilediğinizde asılır. Oysa ikisi de aynı birebir aynı şey.

Gerçek bir tanedir. Kuran'a güvenmiş biri (=Müslüman) için Kuran'da anlatılan gerçekle gözüyle gördüğü gerçek birbirinden farklı olamaz. Cuma günü gerçek Tanrı'ya, altı gün öbür tanrılara tapılmaz. Öyleyse bilginin dini, rengi, kültürü olmaz. Dünyanın yuvarlak olması bilimsel bir gerçeklik iken tatlı ve acı suyun birbirine karışmaması dinsel bir gerçeklik olamaz. Arıya bal yapması vahiy edilmiş iken (16:68-69) ayıya o balı yemesi vahiy edilmemiş olamaz. Bilim yapanların çoğunluğunun "Allahsız" olması, o bilginin değerini belirlemez. Bilginin değeri nesnel ölçütlerle belirlenir.

Kuran'daki bilgilerle bilimsel bulguların uyuşan yönlerinin astronomi, coğrafya, tarih gibi alanlarda gösterilmeye çalışılması alışık olduğumuz bir durum. Bu işe girişenler elçileri reddedenlerin (yaradancı, tanrıtanımaz, bilinemezci, hümanist vb.) küçük düşürme çabaları karşısında zayıf kalıyorlar. Çünkü bu kişiler cahil ve bilgiye küsmüş bir Müslüman toplumdaki çıkıyorlar. Yazıp çizdikleri, kütüphane raflarında tozlanmaya terk ediliyor. Bu adamların yapmaya çalıştıkları işi omuzlayıp taşıyan kimse çıkmıyor. Kuran gökten yere inemiyor, rahleden kurtulup yaşamın içine giremiyor, "uzaktan seslenmeyi" sürdürüyor. İslam bir tapınak dinine dönüşmeyi ve aşama aşama unutulmayı sürdürüyor. Bir antropolog çıkıp çokeşliliğin tarihte çok yaygın bir olgu olduğunu, tekeşliliğin oldukça yeni

¹ 6:62, 10:32, 18:44, 22:6,62, 31:30... Kuran'a değil, geleneğin kör ezberine teslim olmuş olanlar *Hak* demekte diretirler, hatta bir de *Hakk* biçiminde yazarak Türkçe katili olurlar.

² 19:04.2013 Cuma günkü hutbede DİB bütün Türkiye'ye açıkça Muhammed'i çağırtmıştır.

sayıldığını bildirdiğinde³, Müslümanlar adamın ne söylediğine uyanmıyorlar, horul horul uyumayı sürdürüyorlar. Örneğin bir başka yer ve zamanda Kuran'ın çok eşlilik izninin yaşama geçirilmesi önerildiğinde sağduyulu sesler "Hangi çağdayız?" bağırtıları arasında yitip gidiyor. Çünkü Müslümanın bu konuda hazırlığı yok, tartışacak durumda değil. Tartışmak şöyle dursun, öğrenmeyi bilmiyor. Önünde internet, arkasında kütüphane, sağında solunda Allah'ın belgeleri uçuşuyor, ama o cahil olmayı ve uyumayı seçtiği için iki ucu bir araya getiremiyor. "Rant ve faiz yıkıcıdır, çöküş kaçınılmazdır" diyemiyor, "Allah yasakladı" diyor. Allah'ın yalnızca kötüyü yasaklayacağına kimseyi ikna edemiyor, çünkü ekonomi okumuyor, aklını kullanmıyor. Yetersiz olduğu için elçileri reddedenlerin dogmalarına (ör: "bildiğimiz en iyi sistem bu") kendi de inanıyor, Kuran'a "eskilerin öyküleri" deyip dururken Müslüman olabileceğini sanıyor.

Ben "din çalışma" niyetiyle değil, merak ettiğim şeyleri öğrenmek amacıyla sağı solu karıştırırken Kuran'da bildirilen gerçeklerin birçoğunu bilimsel yayınların doğruladığını görüyorum. Bu yazıyı "Kuran bilimi döver" veya "din bilimle uyumludur" demek için yazmıyorum. Onun için sumen altı safatasına⁴ düştüğüm veya algıda seçiciliğin tuzağına düştüğüm düşünülmesin. Bu yazıda Kuran'da bildirilen gerçeklerin bilimsel bilgi birikiminde izinin nasıl sürülebileceğinin bir örneğini veriyorum. Kuran'a güvenmeyenleri ikna etmek gibi bir çabam yok. Benim sözüm kendini Müslüman görenlere ve Müslüman olduğunun farkında olmayanlara.

Kuran'ın mesajı her şeyden önce bir ahlak mesajı. Ahlak davranışlarla ilgilidir. O yüzden toplumu Kuran'ın ahlakına (herhangi bir din adı veya özel ad anarak veya anmaksızın) çağırmak için elimizdeki malzemeyi tanımamız, eğer olanaklıysa nedenini nasılını bilmemiz gerekir. Nasıl Kuran'ın Tevrat ve İncil'den söz etmesi bu kitapları da çalışmamız gerektiği anlamına geliyorsa, belli bir davranış öğütlemesi bu öğüdün doğruluğuna tanık olmamızı gerektirir. O yüzden çoğunluğunu ruhbilim ve nöro-bilim alanlarında bulacağımız ahlakla ilgili bilimsel okumalar bence iki suyun birbirine karışmadığı yeri (25:53) bulmaktan, mağara insanların (18:9-26) hangi mağarada uyuduklarını bulmaktan, Nuh'un gemisinin (11:44) hangi dağa oturduğunu bulmaktan, uzaya çıkılıp çıkılamayacağını (55:33) soruşturmaktan daha öncelikli. Kuran'da örneklenen iyi ve kötü insan davranışlarının bilimsel yöntemlerle saptanıp kuramlaştırılmalarına birkaç örnek vereceğim.

1

İnsana bir zorluk geldiğinde bize yakarışlarda bulunur. Sonra bir nimet verdiğimizde şöyle der: "Ancak, bir bilgi sayesinde bu bana verildi!" Hayır! Bu bir sınamadır, fakat onların çoğu bilmez. 39:49

Dedi ki: "Ancak, bir bilgi sayesinde bu bana verildi!" Aslında ondan önceki kuşaklardan, güç yönünden daha üstün ve daha çok toplamış olanları Allah'ın yıkıma uğrattığını bilmiyor muydu? Suçlulara kendi suçları sorulmaz. 28:78

Hoşlanmadıkları şeyleri Allah'a yakıştırıyorlar. Dilleri de en güzel olanın kendilerine özgü olduğu yalanını söylüyor... 16:62

³ Dupanloup, I., Pereira, L., Bertorelle, G. et al., A Recent Shift from Polygyny to Monogamy in Humans Is Suggested by the Analysis of Worldwide Y-Chromosome Diversity, Journal of Molecular Evolution July 2003, Volume 57, Issue 1, pp 85-97.

⁴ <https://elestireldusun.wordpress.com/sumen-alti/>

Onlara bir iyilik geldiğinde “Bu bizimdir!” derlerdi. Bir kötülük geldiğinde ise Musa’nın ve onunla birlikte olanların uğursuzluğuna verirlerdi. 7:131

Wolosin, R. J., Sherman, S. J., & Till, A. Effects of cooperation and competition on responsibility attribution after success and failure. Journal of Experimental Social Psychology, 1973, 9, 220-235.

Bu çalışmada denekler sonuçları önceden belirlenmiş olan takım yarışmalarına alınıyorlar. Başarı, başarısızlık ve nötr olarak belirlenmiş sonuçları alan ama sonuçların önceden belirlendiğinden habersiz olan deneklerin sonuç hakkındaki yorumları değerlendiriliyor. Deneklerin çoğunluğu başarıyı kendi çabalarına yoruyorlar. Başarısızlığı ise çoğunlukla takım arkadaşlarına ve koşullara yüklüyorlar.

Wortman, C. B., Costanzo, P. R., & Witt, T. R. Effect of anticipated performance on the attributions of causality to self and others. Journal of Personality and Social Psychology, 1973, 27, 372-381.

Bu da benzer bir deneysel araştırma. Yöntem oldukça karmaşık, ayrıntıları atlayarak özetleyeceğim. Denekler bir derslikte sözde “toplumsal kavrayış” adlı naylon bir sına sokuluyorlar. Sınav kağıdında bir metin var ve metinle ilgili soruları çoktan seçmeli yanıtlayacaklar. Ancak öğretim üyesi zaman sıkışıklığı nedeniyle denekleri ikili olarak eşlediğini, deneklerin sınav bitince eşlerinin yanıt kağıdını okuyacaklarını söylüyor. Ancak eşlerin adları birbirlerine söylenmiyor. Gerçekte eşlerin yanıt kağıtları önceden hazırlanmış. Deneklerin okunan kağıtlarındaki puan da verdikleri yanıtlardan bağımsız olarak önceden belli. Sınav bittiğinde deneklerin kendilerinin ve kim olduğunu bilmedikleri eşlerinin başarı ve başarısızlıklarının nedeni hakkında fikirleri soruluyor. Deneklerin istatistiksel olarak anlamlı sayılabilecek bir oranda çoğunluğu kendi başarılarını kendilerinden kaynaklanan etmenlere bağlıyorlar, başarısızlıklarını ise dış etmenlere. Sözde eşlerinin başarı ve başarısızlıklarını yorumlarken tam tersi oluyor; örneğin kendilerinden yüksek puan alan eşlerinin büyük oranda şanslı olduğunu düşünüyorlar. Eşlerinin başarı durumuyla kendilerinin başarı durumu hakkında yaptıkları yorumlarının arasındaki fark, insanın başarıyı kendi çabasının ürünü olarak ussallaştırma eğilimini gösteriyor. Başarısızlık ise “Allah’tan”.

2

...Fakat şeytan, yaptıklarını kendilerine çekici gösterdi... 6:43, 8:48, 16:63, 29:38...

Ayal, S., & Gino, F. (2011). Honest rationales for dishonest behavior. In M. Mikulincer & P. R. Shaver (Eds.), The social psychology of morality: Exploring the causes of good and evil (pp. 149–166). Washington, DC: American Psychological Association.

Shalvi, S., Gino, F., Barkan, R., & Ayal, S. (2015). Self-serving justifications: Doing wrong and feeling moral. Current Directions in Psychological Science, 24, 125–130.

İnsanlar hem topluma karşı, hem de kendilerine karşı olumlu bir benlik görüntüsü sunmaya çalışırlar. Ahlaki uyumsuzluğun (İng. *ethical dissonance*) ürettiği rahatsızlık, bilişsel uyumsuzlukta olduğu gibi, bir tür düzeltme gerektirir. Bu makalelerde kişilerin kendi ahlaksızca davranışlarını ussallaştırıp bunlara göz yumabilmelerini sağlayan mekanizmalar ele alınıyor. Kişiler bireysel çıkar için mutlak ahlaksız davranıştan kaçınıyorlar ama ahlaksızlıkla ahlak arasında savunulabilir bir denge kurma eğilimindedir. Yazarlardan biri, kişinin kendini özdeşleştirdiği, sosyo-ekonomik yakınlık duyduğu kişileri kendinden uzak gördüğü kişilere karşı haksız yere kayırmasını *yerel toplumsal yarar* olarak adlandırıyor. Taşıt muayene istasyonunda çalışan işçinin yoksul kişilerin taşıtlarındaki hatalara karşı hoşgörülü, pahalı otolardaki hatalara karşı acımasız olması örneği veriliyor. Bir başka savunma mekanizması bireysel çıkar değil grup çıkarı için hile yapmak (İng. *self-serving altruism*; “özgeci” hile veya bencil özgecilik de

denebilir). Takımını düşünerek hakemi aldatmaya çalışan bir futbolcudan diplomatik sahtekarlıklara kadar sayısız örnek düşünülebilir. Bunların yanında, kişinin eylemde bulunduğu durumun kesin kurallarla belirlenmemiş bir gri alan olduğunu düşünmek de bilinen bir temize çıkarma yolu. Örneğin vergi ve iş mevzuatında bolca gri alan bulunabilir, bunlar vergi kaçırmak ve sigortasız işçi çalıştırmak için güzel bahaneler sağlayabilir. Savunma mekanizmalarından bir başkası, kişinin özdeşleştiği toplumun yapılan dürüstlük dışı davranışı normal kabul etmesi. Kimi kuramcı, toplumsal normları tanımlayıcı normlar ve buyurucu normlar olarak ikiye ayırıyor. Tanımlayıcı normları *var olan*, buyurucu normları *olması gereken* olarak örnekleyebiliriz. İçinde bulunulan toplumsal bağlam kişilerin bunların hangisine uyacağını belirliyor. Sözelimi çöplerle kirlenmiş bir sokak, tanımlayıcı normları baskın kılıyor ve bu sokakta yere çöp atmak daha kolay oluyor. Veya *Yeni Türkiye* gibi rüşvetin ve torpilin her yeri kapladığı bir bağlamda, rüşvet vermek, torpil yaptırmak tanımlayıcı norm oluyor ve dürüst olmayan davranışlar için bir savunma mekanizmasına zemin oluşturuyor. Böylece bile bile ahlaksızlık yapan kişi ahlaki uyumsuzluğun verdiği rahatsızlıktan kısmen korunuyor.

Barkan, R., Ayal, S., Gino, F., & Ariely, D. (2012). The pot calling the kettle black: Distancing response to ethical dissonance. Journal of Experimental Psychology: General, 141, 757-773.

Bu makalede sözü edilen bir başka savunma mekanizması, kişinin başkalarına daha sert bir ahlaki norm uygulaması. Kişi geçmişte yaptığı bir ahlaksızlığı anımsadığında, aynı ahlaksızlığı yapanlara karşı daha acımasız oluyor. Bunu ikiyüzlü olmak niyetiyle değil, aynı suçu işleyen kişiden kendini uzaklaştırarak kendi duyduğu rahatsızlığı hafifletmek için, bir başka deyişle benlik kavramını temize çıkarmak için yapıyor.

3

Yalçın, Ö., Kaybettiren Bencilik: Toplumsal İkilemler Konusunda Bir Derleme, Türk Psikoloji Yazıları, Haziran 2011, 14 (27), 18-34; <http://bit.ly/2n04pHO>

Makalenin konusu olan toplumsal ikilem şu: a) Herhangi bir karar aşamasındaki bireyler, birlikte oldukları diğerlerinin seçimlerinden bağımsız olarak yaptıkları bencilce tercihler için daha fazla kazanç elde ederler. b) Herkes bencilce tercihler yaparsa, herkesin işbirliğini tercih ettiği durumlara göre daha az kazanç elde ederler. "Bütün toplumsal ikilem durumlarında bireylerin tamamı en yüksek kazancı işbirliği yapmadıklarında edinebilir, ancak herkesin işbirliği yapmamayı seçtiği koşula göre, herkesin işbirliğinde bulunması toplamda daha kazançlı bir sonuca ulaştırır. Örneğin, kaynakların kuruması tehlikesi altında sergilenen su tüketim alışkanlıkları, balık soylarının tükenmesi tehlikesi altında uygulanan balık avlama teknikleri ve kamu hizmetleri karşılığında ödemede bulunmaya karşı bedavacılık yapma (*free-riding*) gibi toplumsal ikilem durumlarından söz edilebilir. İnsanlar aşırı su tüketerek, aşırı balık avlayarak ve bedavacılık yaparak bireyci ya da yarışmacı davranırlar ya da tutumlu bir biçimde su tüketerek, avladıkları balık miktarını sınırlandırarak ve kamu hizmeti için ödemede bulunarak işbirliği yaparlar."

Ahlaksızca avlanarak elde edilen balık çabuk gelir ve ahlaksız kişiyi kısa süre için gönendirir:

İnsan, iyi bir şeyi çağırdığını sanırken aslında kötü bir şeyi çağırır. İnsan çok acelecidir. 17:11

Kim çabuk olanı [Ar. acele] isterse, orada istediğimize dilediğimiz kadar veririz. Ancak daha sonra onu, kınanmış ve kovulmuş olarak cehenneme mahkum ederiz. Kim de sonu /sonucu [Ar. ahira] isterse ve inanmış olarak ona gereği gibi çalışırsa; işte onların çalışmasına değer verilir. 17:18-19

...İnsanlardan kimisi, şöyle der: “Efendimiz! Bize, yakında [Ar. dünya] ver!” Oysa sonunda /sonuçta [ahira] onun bir payı yoktur. Onların kimisi de şöyle der: “Efendimiz! Bize, hem yakında [dünya] iyilik ver hem de sonunda /sonuçta [ahira] iyilik ver... 2:200-201

Aşırı avlanmanın kazancı hemen gelir. Ancak balık kaynağının kuruması yavaş bir süreçtir, uzun sürer. Balık kaynağının kuruması yeryüzündeki birinci cezanın bir parçasıdır:

Aslında, haksızlık yapanlar için, bundan başka bir ceza daha vardır; fakat onların çoğu bilmez. 52:47

Onlar [örtücüler] için, dünya yaşamında bir ceza vardır. Sonsuz yaşam cezası ise kesinlikle daha yamandır... 13:34

“Benim Öğretimden de kim yüz çevirirse, onun geçimliği daraltılır. Üstelik Yeniden Yaratılış Günü’nde, onu kör olarak getiririz!” 20:124

Ayrıca 2:58,201, 3:148,165, 5:18, 7:96,156, 11:52, 16:30,97,122, 20:124, 22:15,28 24:14, 29:27, 40:51, 52:57, 53:39-41 ayetlerinde iyiliğin de kötülüğün de hem bu yaşamda hem de sonsuz yaşamda, karşılığının iki kez alınacağı açıktır.

İkinci ceza aşırı avlanan kişilere tek tek sonsuz yaşamda gelecektir.⁵ Birinci ceza ise bu yaşamdadır. Allah cezayı çabuk görendir, iyiyi de ve kötüyü de çağırana anında yanıt verendir (2:186). Birer göle sahip iki farklı halkın olduğu bir durum düşünelim. Uzun vadede, birbirine aşırı avlanmamayı öğütleyen (103:3, 2:143), aşırı avlananlara baskı ve yaptırım uygulayan toplumun besin kaynağı tükenmez. Bu toplum ayakta kalır:

“Erdemli kullarım, yeryüzüne kalıtçı olacaktır!” 21:105

Onların topraklarına, yurtlarına, mallarına ve daha ayak basmadığınız bir toprağa da sizi [Müslümanları] kalıtçı yaptı. 33:27

Bunları yapmayıp aşırı avlanmayı denetim altına alamayan toplum ise yeryüzünden silinir:

Eyleme geçmezseniz, acı bir cezayla sizi cezalandırarak, yerinize başka bir toplum getirir... 9:39

Aslında onlar ivedi [Ar. acele] olarak gelip geçeni seviyorlar. Çünkü ağır günü önemsemiyorlar. Onları biz yarattık ve eklemelerini güçlendirdik. Dilediğimiz zaman da benzerleriyle değiştiririz. 76:27-28

Ayrıca 6:42-45, 11:84-94 ayetlerini inceleyiniz ve balıkçıların davranışlarıyla karşılaştırınız.

Ekonomi, toplumbilim, ruhbilim alanlarında *oyun kuramı* denen bir dal var. İnsan davranışını modellemekte, böylece karmaşık rekabet ve çıkar çatışması durumlarının olası çıktılarını kestirmekte

⁵ *Dünya* ve *ahira* sözcükleri hemen bütün meallerde dünya ve ahiret olarak çevrilir ve bu yanlış. *Dünya* bayağı, yakın anlamlarına geliyor. Kuran’da yeryüzü anlamında *arz* sözcüğü kullanılıyor, *dünya* değil. Yine *ahira*, ahiret anlamına gelmiyor. Türkçede ahiret son gün anlamına geliyor ama Arapçada son veya sonuç demek. Kimi mealci yalnızca *ahira* sözcüğünü gördükleri yere, sanki *yevmel ahira* yazılmış gibi “son gün” yapıştırıp geçiriyor. Arapçadaki *din, selam, dua, ibadet, zekat, cennet, dünya, ahira* gibi pek çok sözcük ile bunların Türkçedeki karşılıkları aynı anlamda değil. Bu çok temel olgudan habersiz olanlar Kuran’ı anlayamıyorlar, anlayabiliyorlarsa bile anlatamıyorlar.

kullanılıyor. Kaynakların kıt olduğu bir ortamda amaçlarını gerçeklemeye çalışan iki ya da daha fazla sayıda karar vericinin rekabet durumu, basit matematiksel oyunlar biçiminde modelleniyor. Örneğin kumar oyunları sıfır toplamli oyunlardır çünkü oyun sonunda bir tarafın kazancı öbür tarafın kaybına eşittir. Herkes aynı anda kaybedemez, kazanamaz. Bir gölde avlanan rakip balıkçıların durumu ise sıfır toplamli olmayan bir oyundur çünkü balıkları bitirmediğiniz sürece ücretsiz olarak yenilenir. İnsanların karınlarını doyurma etkinlikleri olan avcılık, çobanlık ve tarım sıfır toplamli olmayan oyunlardır. Rekabet dengeli olduğu sürece kaynaklar yenilenir ve herkes değişen oranlarda kazanır; toplam sıfırın üstünde olur. Ancak rekabet eden tarafların olanaklar ölçüsünde dengeyi kendilerinden yana aşırı bozarak tekel olma olasılıkları veya tekel olmaya çalışırken kaynakları sonsuza dek kurutma olasılıkları vardır; bu durumda toplam eksi olabilir. Oyun kuramı ortaya atılmadan önce Garrett Hardin gibi bilim adamları bu durumu tartışmışlardı. Ahlak dediğimiz şeyin varlık nedeni sıfır toplamli olmayan dev bir oyun olan insan yaşamını, birey, toplum ve tür ölçeğinde kendini imha etmekten korumaktır. “Dunya”yı, yani yakın ve bayağı olanı, hemen geleni isteyen ve gerçeği bunun için çağıranlar, rekabetin dengesini bozarak (aşırı giderek; Ar. SRF) toplamı eksiye geçirir ve uzun vadede herkesi zarara sokarlar. Kuran’da kendi ettikleri aşırılıklar yüzünden toplamı eksiye geçirdikleri için yok olan veya büyük sıkıntıya giren toplumlar anlatılıyor. Elçili olsun, elçisiz olsun sürdürülebilir bütün ahlak sistemleri rekabeti sınırlarlar, işbirliğini ve paylaşmayı öne çıkarırlar. Çünkü yaşam sıfır toplamli bir oyun değil:

Güzel davrananlara, daha güzeli ve ondan da çoğu vardır. ... Kötü edimler yapmış olanlara gelince, kötülüğün karşılığı, yapılan kadardır.10:26-27

Kim bir iyilikle gelirse, onun için daha iyisi vardır. Kim de bir kötülükle gelirse, kötülük yapanlar, yaptıklarından başkasıyla cezalandırılmazlar. 28:84

Allah kayırması bol olandır, ikramı bol olandır, bolluğu hesapsızca verendir. Bencil kişiler yeryüzünün sıfır toplamli oyun olduğunu öne sürerler. Kapitalist söylem tanındıktır, “En iyi olmaya çalışır ya da batarsın” derler, “Büyük balık küçük balığı yutar” derler. “(Sınırsız) rekabet berekettir” derler. Yalan söyler ve yeryüzünün sıfır toplamli oyun olmadığı gerçeğinin üzerini örterler. Bu yüzden Kuran’daki adları örtücüdür (Ar. *kafir*).

Yalçın’ın makalesinin herhalde en acı verici cümlesi şu: “Bilindiği kadarıyla ülkemizde toplumsal ikilemleri sosyal psikolojik çerçevede ele alan çalışma sayısı oldukça azdır (aslında yalnızca bir çalışmaya ulaşılabilmektedir).” Demek ki “seküler” bilim adamlarımız ahlak alanındaki çalışmalarda epey gerideler. Şunu da ben ekleyeyim: İlahiyat fakültesi dergilerinde de durum farklı değil; hatta daha kötü. Kuran’ın bildiri ve buyruklarıyla doğadaki ayetleri karşılaştıran, yan yana yorumlamaya çalışan makaleler çok ender.

4

Yeryüzünde böbürlenerek yürüme... 17:37

“İnsanları küçümseme ve yeryüzünde böbürlenerek yürüme! Kuşkusuz, Allah kendini beğenip övünenlerin hiçbirini sevmez!” 31:18

...Allah, büyüklük taslayan tüm zorbaların yüreklerine, işte böyle damga vurur. 40:35

Sachdeva, S., Iliev, R., & Medin, D. L. (2009). Sinning saints and saintly sinners: The paradox of moral self-regulation. Psychological Science, 20, 523-528.

Bu makalede anlatılan deneyde gözlenen durum şu: Ahlaki üstünlük duygusu, gelecekteki ahlaki davranışı sınırlandırıyor. Deneklerden kendilerini iyi veya kötü niteliklerle anlatan bir yazı yazmaları isteniyor. Kendini olumlu nitelikle anlatan denekler, bunun ardından bağımsızmış gibi gösterilen ikinci deneyde, kendini olumsuz nitelikle anlatan deneklerin yalnızca beşte biri kadar bağıştta bulunuyorlar. Makale, ahlaki özdeşlik (veya geçerlilik) onaylandığında kişilerin ahlaksızca davranmaya yöneldiğini öne sürüyor. Ahlaki geçerliliği sorgulandığında ise kişi yitirilen benlik değerini geri kazanmaya çalışıyor. Kibir bu çalışmanın doğrudan konusu değil gibi görünse de, kibre giden yolun küçük adımlarla, kişinin gerçekdışı (Ar. *batıl*) sanılarının üst üste birikmesiyle döşendiğini biliyoruz. O yüzden Kuran, bağlularına alçakgönüllü olmalarını, kendilerine hem umutlu, hem de sakıngan bir durumda bulunmayı aşılamlarını söylüyor:

Yataklarından kalkarak korku ve umutla efendilerine yakarışlarda bulunurlar. 32:16

Ayrıca bkz. 7:56, 13:12, 30:24...

Allah'ın kibirlileri sevmemesini onları ateşe atacak olması anlamına indirgemek sıklık ve cahillik olur. Allah'ın bir kişiyi sevmemesi, ışığını ondan esirgemesi veya onu ışığı göremez duruma getirmesi demek (2:17, 7:179,198). Işığın Kuran boyunca gerçeğin bilgisinin yerine kullanılan bir mecaz olduğunu biliyoruz (5:46, 14:1,5, 24:34-36,40, 31:20). Kişi gerçeğe teslim olmak yerine onu eğip bükerek, gönlüne (Ar. *heva*) göre algılamak isteyerek aslında bunu kendisi yapar:

Kim çaba gösterirse, yalnızca kendisi için çaba göstermiş olur... 29:6

...Yaptığınız taşkınlıklar kendinize karşıdır... 10:23

Ayrıca bkz. 2:57,110,272,286, 3:117, 4:170, 39:41, 47:38.

Kibirlenenler kendi edimleri nedeniyle ışığı (=gerçeği) göremez duruma gelirler. Allah suçluları daha sonra cezalandırmak üzere oyunun bitiş düdüğüne kadar bekleyen bir izleyici değildir. Sürekli etkindir.

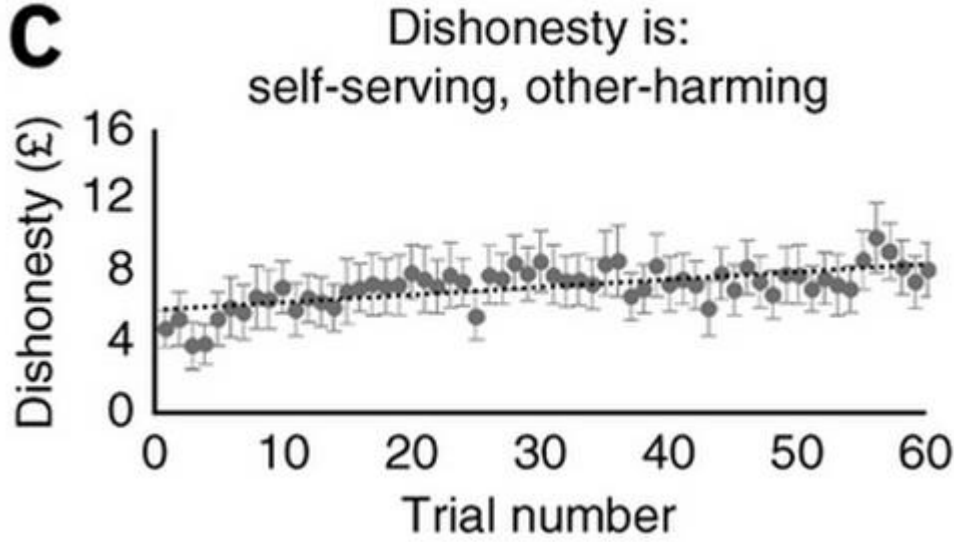
5

Garrett, N., Lazzaro, S.C., Ariely, D., Sharot, T. (2016) The brain adapts to dishonesty. Nature Neuroscience 19, 1727-1732.

Bu çalışmada bencil ahlaksız davranışların aşamalı olarak artmasına ve bunu destekleyen sinirsel mekanizmaya işlevsel manyetik rezonans (fMRI) görüntüleme sistemi kullanılarak ampirik delil sunuluyor. Dürüst olmayan her bir davranışa amigdalanın verdiği tepki sinyali azalıyor. Beynin parçalarının hatta bütününün işlevleri hakkındaki bilgiler bol ve sağlam değil, bununla birlikte amigdala genelde duyguların ve tehdit algısının merkezi olarak biliniyor.

Makalede küçükten başlayıp büyüğe evrilen örgütlü dolandırıcılık örnekleri hatırlatılıyor. Zimbardo Deneyi (Stanford Hapishane Deneyi olarak da bilinir) gibi örneklerden, haksızlık yapmalarına izin verildiklerinde masum deneklerin adım adım vicdansız sadistlere dönüşebildiğini biliyoruz. Akademisyenler yalan söyleyerek karşıdakini aldatma davranışı yinelendikçe kişide neden olduğu olumsuz duyguların zayıflamasını gözlemek amacıyla bir deney yapıyorlar. Deneğe (birinci oyuncuya) şu söyleniyor: "Sana içi bir peni bozuklukla dolu kavanoz resimlerini üçer saniye göstereceğiz. Arka odadaki öbür bilgisayarın başına oturan ikinci oyuncuya bir saniye göstereceğiz. Sen ona tahminini söyleyeceksin, o da tahmin yapacak. Doğru tahmin ettiği ölçüde para kazanacaksınız." İkinci oyuncu arka odaya geçtikten sonra ise birinci oyuncuya şu söyleniyor: "Para hep 15-35 sterlin arasında ve tahminci oyuncu bunu bilmiyor. Sen tahminciyi yanılttığın ölçüde para kazanacaksın. Tahminci ise

tutturduğu ölçüde kazanacak.” Böylece deneğe tahminciyi olabildiğince yanıltması için bir güdülenme sağlanıyor. Tahminci ise deney takımının üyesi ve denek bunu bilmiyor. Öngörüldüğü gibi denekler tahminciyi gittikçe artan ölçüde yanıltmaya çalışıyorlar. Aynı zamanda MRI sisteminde okunan tepki sinyali zayıflıyor.

Deneğin yalanının sayısal büyüklüğündeki artış. Düşey eksen yanıltmanın büyüklüğünü, yatay eksen oyun sırasını gösteriyor.

Araştırmayı yürüten akademisyen yalan söyleyen deneklerde görülen duygusuzlaşmanın risk alma ve saldırganlık davranışlarında da gözleneceğini söylüyor. Ahlak kurallarına aykırı davranışlar engellenmediğinde artma eğiliminde, çünkü yinelenen davranışa bedenin verdiği tepki azalma eğiliminde. Aslında iyi olsun, kötü olsun bir iş yapan kişi Allah’a “Bu işi yapmayı sürdüreceğim, bana kolaylaştır” demektedir. ⁶ Öyle görünüyor ki bu, ağır işte çalışan kişinin kaslarının gelişmesi gibi veya tarlada çalışanların ellerinin nasır tutması gibi bir uyarlanım mekanizması. Allah’ın yaratması kişi doğana dek değil; Allah evreni her gün güncelliyor, yeniden yaratıyor. Kişi vicdanının sesine olumlu tepki verirse düzelme sürecine girer:

Allah’ın kabul edeceği pişmanlık, ancak, bilisizlik yüzünden kötülük yapan, sonra hemen pişmanlık gösterenler içindir. 4:17

Kişi işlediği suçlara duyarsızlaştıkça, suçu bir basamak ağırlaştırmak için önünde yeni bir seçenek buluyor. Bir süre sonra en ağır suçlar bile kişide bir rahatsızlık uyandırmaz, deyim yerindeyse vicdanı nasır tutuyor, Allah’ın sesini işitmez oluyor. Artık büyük suçlar işleyip pişmanlık göstermeyince oluşan duyarsızlık, damga gibi durağanlığı çağrıştıran sözcüklerle ifade ediliyor:

...Allah, nankörlük ettikleri için, onların üzerine damga vurmuştur... 4:155

...Eğer dilersek suçları yüzünden onları cezalandırırız ve yüreklerine damga vururuz; artık duymazlar. 7:100

Geride kalanlarla birlikte olmayı seçtiler. Bu yüzden yüreklerine damga vuruldu; artık anlamazlar. 9:87

⁶ Bunu Kuran’daki Dualar ve Konuşmalar Simgeseldir yazımda daha geniş tartışıyorum.

<https://gerceginkitabı.wordpress.com/2016/10/02/kurandaki-dualar-ve-konusmalar-simgeseldir/>

Vicdanının sesi zayıflayan kişinin üzerinde ilerlediği bu alçalan yörünge, bir doğru parçasından çok parabole benziyor. Yani alçaldıkça, alçalmanın hızı artıyor. Bunun için olmalı ki Kuran kimi eylemi “işlemeyin” demiyor, ona “yaklaşmayın” diyor:

...Yakarış yerlerine kapanmış durumdayken, onlarla ilişkide bulunmayın. İşte bunlar, Allah'ın sınırlarıdır; onlara yaklaşmayın... 2:187

...Açık ve gizli çirkinliklere yaklaşmayın... 6:151

...Zinaya yaklaşmayın... 17:32

...Yetimin malına yaklaşmayın... 17:34

...şu ağaca yaklaşmayın... 2:35, 7:19

Annesini, babasını dövenlerin, işkencecilerin, banka hortumlayanların, iktidar koltuğunda kalabilmek için savaş çıkaranların, “Ben sizin rabbiniz değil miyim?” diyenlerin öykülerini okuduğumuzda, bu kişilerin bu noktaya ansızın gelmediklerini, azgınlıklarının aşama aşama yükseldiğini bilmeliyiz. Herkes gibi bu kişiler de toplumun bir parçası. Yavaş yavaş bu duruma gelebilmeleri, o toplumda bir şeylerin ters gittiğini, iyiye yöneltip kötünden alıkoyma işinin yerine getirilmediğini gösterir. Altı numaralı örnekte değindiğim gibi, Kuran'ın sürekli toplumsal buyruklar vermesi, bilen toplumlardan (9:11), anan toplumlardan (6:126), iyiye yönetip kötünden alıkoyan toplumlardan (3:104), orta toplumdan (2:143) söz etmesi, büyük küçük bütün ahlaksız davranışların surat asmadan ve ayıplamadan başlayıp hapsetmeye ve idam etmeye kadar giden toplumsal yaptırımlarla sürekli olarak baskı altında tutulması gerektiğini gösteriyor. Bahçedeki otları yolma işi sonsuza dek sürmelidir; yolmayı bırakırsak ekinimizi yitiririz. Ot yolma işi birilerinin sırtına yüklenemez, ortak olmalı. “Allah'la kişinin arasında” olan nedir bilmiyorum ama ahlak kişiyle toplum arasındadır; toplumun her bir üyesinin ahlakı herkesi ilgilendirir; hiç kimse, hiçbir gerekçeyle dokunulmaz olmamalıdır.

6

...Öğüt ver ve içlerine işleyecek güzel söz söyle. 4:63

Aranızda, iyiliğe çağıran, doğru olanı öğütleyen ve kötülüğü yasaklayan bir topluluk vardır. Kurtuluşa erişenler, işte onlardır. 3:104

Ayrıca bkz. 3:110,114, 7:157, 9:67,71,112, 22:41, 24:21, 31:17

Zina eden kadın ve zina eden erkeğin her birine, yalnızca derilerini incitecek biçimde yüz sopa vurun. Onlara yönelik acıma duygusu, Allah'ın dininde sizi engellemesin... 24:2

Gino, F., Ayal, S., & Ariely, D. (2009). Contagion and differentiation in unethical behavior the effect of one bad apple on the barrel. Psychological Science, 20, 393–398.

Tittle, C.R., & Rowe, A.R. (1973). Moral appeal, sanction threat and deviance: An experimental test. Social Problems, 20, 488–498.

Bu iki makalede anlatılan ampirik gözlem şu: Başkalarının ahlaksızca davranışları, gözlemcilerin davranışlarını en az üç olası yolla etkileyebiliyor. Birincisi, kişiler hile yaparken yakalanma olasılığıyla ilgili kestirimlerini değiştirebilirler. Örneğin kopya çekenlerin yakalanmadığını gören öğrencinin kafasındaki kopya çekerken yakalanma olasılığı hesabı değişir. Kişi bir fayda-maliyet analizi yaparak hile yapıp yapmamaya karar verir. Hile yaptığı halde yakalanmayanların varlığına tanık olmak bu

hesabın yakalanmamaktan yana sürekli güncellenmesine yol açar. İkinci yol, davranışın tasarlandığı sırada ahlaki vurguyla ilgilidir. İkinci yol şu makalede tartışılıyor: *Mazar, N., Amir, O., & Ariely, D. (2008). The dishonesty of honest people: A theory of self-concept maintenance. Journal of Marketing Research, 45, 633-644.* Bu çalışma ahlaki standartlara dikkat çekmenin dürüst olmayan davranışları azaltabileceğini ortaya koyuyor. Bu konuyu aşağıda ayrıca işlediğim için bu ikinci yolu atlıyorum. Başkasının ahlak dışı davranışına tanık olmanın kişiyi etkilediği üçüncü yol, ahlaksızlıkla ilgili toplumsal normları kişinin nasıl anladığını değiştirmesi. Üçüncü yol şu makalede tartışılıyor: *Cialdini, R.B., & Trost, M.R. (1998). Social influence: Social norm, conformity, and compliance. In D.T. Gilbert, S.T. Fiske, & G. Lindzey (Eds.), Handbook of social psychology (Vol. 2, pp. 151-192). New York: McGraw-Hill.* Bu üçüncü etkilenme yolu belki en önemlisi. Çünkü ahlaksız davranışına tanık olunan kişinin ait olunan ahlaki toplumun üyesi olarak algılanıp algılanmadığına göre etkilenmenin ölçüsü değişiyor. Örneğin yolsuzluk yaptığı ortaya çıkan kişilerin “Müslüman” toplumun üyeleri olduğunu algılayan Müslümanlar bundan etkileniyor ve kafalarındaki bu eylemlere karşılık gelen ahlaksızlık etiketini gözden geçiriyorlar. Cezasız kalan her bir ahlaksızlık tanıklığı, kişinin kafasındaki uyulması gereken toplumsal ahlak çitasını bir basamak daha düşürüyor.⁷

İşte bu yüzden Kuran bağlısı bir toplum ahlaksız davranışlara karşı sürekli uyanık ve tepkili olmak zorunda. Kuran’da sık geçen “*amur bi el maruf ve enhe an el münker*” ifadesini Türkçeye “iyiliği emret, kötülüğü yasakla” olarak çevirmekte ciddi sıkıntı var. AMR eylemi yalnızca buyurmak anlamına gelmiyor; işleri yürütmenin her aşaması için kullanılabilecek bir sözcük bu.⁸ Dolayısıyla öğüt vermekten yaptırım uygulamaya kadar geniş bir eylem yelpazesini içine alıyor. Bu buyruk bunların hepsini ve hangisi gerekiyorsa onu yapmayı gerektirir. Gençlere güzel öğüt vermek de bunun içindedir, vergi mevzuatında adil değişiklik tasarısı vermek de. Benzer biçimde NHY eylemi uyarmak, ayıplamak, kınamak, caydırmak, yasaklamak ve sonunda fiziksel olarak engellemeyi içine alıyor. Örneğin her yalan söyleyen hapse atamazsınız ama hırsızlığı cezalandırmazsanız toplum göz açıp kapayana dek çöker. Bunların ikisi de kötülüktür ve NHY edilmelidir. Bu kalıbın “iyiyle yönet, kötünden alıkoy” olarak çevrilmesi daha doğru diye düşünüyorum. Zina eden kırbaçlamak kötünden alıkoymanın bir yoludur. İşler yolunda gitmedi, zina edenin kırbaçlanmadığı bir toplum mu olduk, hiç olmazsa daha hafif bir yaptırım uygulamakta uzlaşırız. O da olmadı, kınarız, ayıplarız, zinayı normalleştirenlerden uzak dururuz (23:97-98). Bunu da mı yapamıyoruz? O zaman gençlere sıkı öğüt veririz, evlenmeyi kolaylaştırırız. Bunların hepsi kötünden alıkoymanın yoludur. Bunların hepsinden birden yoksun kalmak seçeneğimiz yoktur.

Beşinci örnekte verdiğim örneği hatırlayın. Kişinin iç dengeleri toplumsal yaptırım türleriyle de desteklenmeyince, kişi ve toplum kendini gittikçe alçalan bir yörüngede bulur. Toplum öyle bir duruma gelir ki, ahlaklı davranış orada fazla göze batmaya başlar. Namuslu memur itilip kakılmaya başlar. “Çalan ama çalışan” politikacılar normal olur. Otuz, kırk yıl önce ayıp sayılan giysiler, giyende utanç uyandırmayan “normal” giysiler olur. Üç kişiden birinin eşcinsel olduğu Hollanda gibi toplumlar ortaya çıkar; varacağı son nokta Lut’un toplumununkidir. Bu birikim sonucu toplum normalden öyle uzaklaşır

⁷ Konuya giriş yapmak veya üzerinde kafa yormak için Cialdini’nin makalesini okumanızı öneririm.

⁸ Bir kez daha Arapçadan Türkçeye geçmiş olan sözcüklerin Arapçalarından farklı anlam kazanmış olduğunu, dolayısıyla Arapça metindeki sözcüklerin Türkçeleştirilmeden kullanılmasının büyük yanlış anlamalar yaratacağını hatırlıyoruz. Türkçede emir buyruk anlamı kazanmıştır. Arapçadaki anlamı farklıdır. Örneğin emrivaki sözcüğü oldubitti anlamına gelir. Gerçekleşmiş olanı anlatır, buyurmakla, yönetimle doğrudan ilgisi yoktur. Emrullah İşler’in *Türkçe’de Anlam Kaymasına Uğrayan Arapça Kelime ve Kelime Grupları* kitabında bu türlü anlam değişmesi örneklerinin yüzlercesi bulunabilir. Türkçeyle ve genel olarak dille ilgili bu konu bilinmeden Kuran’ın anlaşılması zordur. Kuran mealı okuyan, Kuran’ı anlamaya veya anlatmaya çalışan herkes Cengiz Özakıncı’nın *Dil ve Din* kitabını okumalıdır.

ki, normale çağırdığınızda onlara uzaktan sesleniyormuşsunuz gibi olur. Bu uzaklık, onları çağırdığınız şeyi eleştirirken kullandıkları kimi cümlelerin içinde geçen “orta çağ”, “geri”, “Arap” gibi sözcüklerde göze görünebilir!

Allah, “aranızda iyiye çağıran bir orta toplum olsun” diyor, “orta kişi olsun” demiyor. Çünkü bu işler toplu olarak başarılacak işlerdir. İnsanlar bireyler olarak sağ kalabilen canlılar değil. Arılar gibi, karıncalar gibi iç bağları olan toplumlar oluşturarak sağ kalabiliyorlar. Elimizdeki bilimsel birikim, grup sadakatının toplumların var oluşlarını borçlu oldukları olmazsa olmazlardan biri olduğunu gösteriyor. Daha fazla bilgi için şu makale incelenebilir: *Haidt, J. (2007). The new synthesis in moral psychology. Science, 316, 998–1002.*

Dolayısıyla ruhbilimcilerin de saptadıkları gibi kötülük edenlerin yaptıklarının yanlarına kar kalmasının önüne geçilmesi ve bu durumun toplumda kurumsallaşması, kişilerde içselleşmesi gerekiyor. Kimsenin başkasının yaşamına karışmadığı, “mahalle baskısından” arınmış bir toplum bu buyruğu yerine getiremez. İyi bilinen ve yararı görülen yasal düzenlemeleri değiştirip kurumları yıkarak “küreselleşen dünyamıza” uyum sağlamak da bu buyruğa başkaldırmaktır. Çoktan içselleşmiş olan adalet mekanizmalarını çözüp dağıtmayı Kuran eğrilmiş ipliği dağıtmaya benzetiyor (16:92). Çünkü bu mekanizmalar toplumu bir arada tutan ve işbölümü yapabilmeye olanak sağlayan iplikler gibi çalışır. Özgürlük, bireysellik, ilerleme, Avrupa Birliği, “çağdaş değerler” gibi gerekçelerle iyiyle yönetme, kötünden alıkoyma çabasını terk etmek Allah’a eş koşmaktır. Çünkü neyin iyi neyin kötü olduğunu belirleme yetkisi Allah ve bu ideolojiler arasında paylaştırılmış olur. Eş koşanlar, iyileştikten sonra bozgun çıkaranlar, düşümlere üfleyenler ve bunu toplumun yeni normu yapanlar yeryüzünden silinecektir.

7

Ortaklar koşanlar şöyle diyecekler: “Allah dileseydi ne biz ne de atalarımız ortaklar koşmaz ve hiçbir şeyi yasaklamazdı!”... 6:148

Ayrıca bkz. 16:35, 19:76, 42:30.

Vohs, K.D., & Schooler, J.W. (2008). The value of believing in free will: Encouraging a belief in determinism increases cheating. Psychological Science, 19, 49–54.

Bir deneyde deneklere hile yapmaları olanaklı olan basit bir bulmaca çözdürüyorlar. Bulmacadan önce bir öbek deneye belirlenimciliği ve yazgıyı savunan, özgür iradenin varlığını reddeden bir metin okutuyorlar, ikinci bir kontrol öbeğine ilgisiz bir metin okutuyorlar. Belirlenimciliği savunan metni okuyan denekler bulmacada daha çok hile yapıyor. Deneyin biçimini değiştirerek yineliyorlar, yine aynı sonucu elde ediyorlar.

Böylece Kuran’dan bildiğimiz olgular en azından bir çalışmada sınanmış ve bilimsel olarak onaylanmış oluyor. İyiliğe çağırmak da, kötülüğe çağırmak da, birikim ve dönüşüm süreciyle daha sonrası için etkili olduğu kadar, anlık olarak da etkilidir. Kadercilik ahlaksızlaştırır; insanlara özgür irade bilincinin verilmesi ve bunun sık sık hatırlatılması onları sorumlu davranmaya özendirir. Çünkü ahlakın temeli, başlangıç noktası, a’sı, b’si, c’si kişinin kendi eylemlerinden sorumlu olduğu ilkesidir. Kuran Allah’a (mutlak iyiliğe), meleklerine (bütün iş ve oluşların onun buyruğuyla olduğuna), son güne (yapılan bütün haksızlığın er geç ödeneceğine, yapılan bütün iyiliğin er geç ödüllendirileceğine) güvenmeye çağırır. Hiç bir yerinde yazgıya /kadere /alinyazısına güvenmek gibi bir tamlama, buyruk, çağrı yoktur. Tersine, yukarıdaki ayetlerde görüldüğü gibi böyle dogmaları olanlar kötü örnek olarak gösterilir.

Mueller, C.M., & Dweck, C.S. (1998). Intelligence praise can undermine motivation and performance. Journal of Personality and Social Psychology, 75, 33–52.

Aynı sonucun alındığı bir başka deney... Sonuçların çabaya değil, doğuştan gelen niteliklere bağlı olduğuna inanmak davranışı etkiliyor. On yaşındaki çocuklar üzerinde yapılan bir gözlemede, çocuklara verilen görevdeki başarılarının zekalarından veya sıkı çalışmalarından kaynaklandığı söyleniyor. İkinci oturumda çocuklara hiçbir çocuğun yapamayacağı zorlukta bir görev veriliyor, hiçbiri başaramıyor. Üçüncü görev verildiğinde, başarılarının zekalarından kaynaklandığı kendilerine söylenen çocuklar, öbür çocuklara göre daha az çaba gösteriyorlar ve görevden zevk almıyorlar. Yazarlar şu sonuca ulaşıyorlar: Başarılarını zekayla eşleyen çocuklar ikinci görevin zekalarını aştığını düşünüp çabalamayı bırakıyorlar ve görev onlara daha zor geliyor.

8

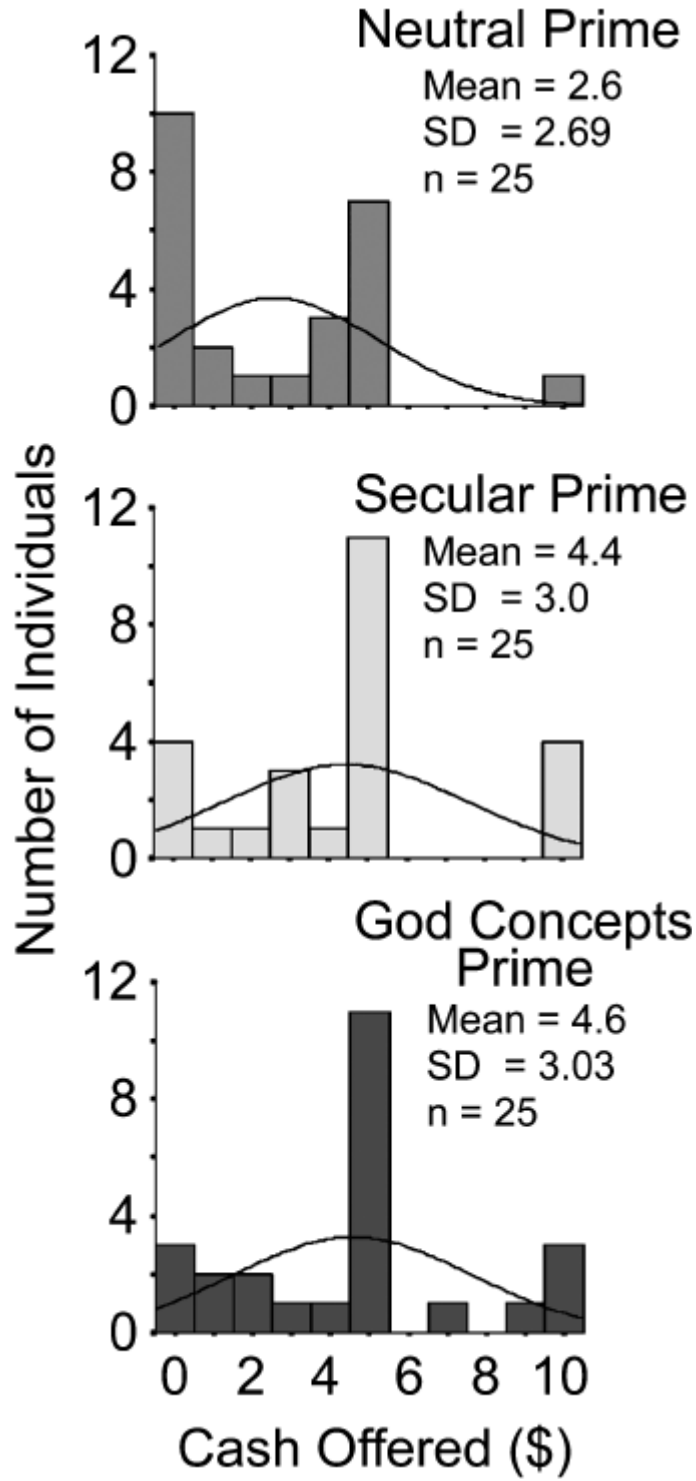
Onlar, görmemelerine karşın, Efendilerine derin saygı duyarlar... 21:49

Shariff, Azim F. and Ara Norenzayan (2007), "God Is Watching You: Supernatural Agent Concepts Increase Prosocial Behavior in an Anonymous Economic Game," working paper, Department of Psychology, University of British Columbia.

Diktatör oyunu, bir psikologun özgeci davranış eğilimlerini gözlemek için geliştirdiği bir oyun. Bu oyunda denek, kendisine verilen paranın ne kadarını edilgen ikinci oyuncuya vereceğine karar veriyor. Bütünüyle özgür ve paylaşmamasının hiçbir sorumluluğu olmamasına karşın genelde hemen her denek paranın sıfırdan büyük bir oranını ikinci oyuncuyla paylaşıyor. Bu makaledeki çalışmanın amacı, dinin diktatör oyunu oynayacak deneklerin davranışını değiştirip değiştirmediğini görmek. Tanrı kavramı üstü kapalı olarak çağrıştırılan denekler, başka kavramlar çağrıştırılan ve kendilerine çağrışım yapılmayan deneklere oranla paranın daha büyük bir oranını paylaşıyorlar. Daha da ilginç, testten önceki küçük ankette deneklere dinsel bağlılıkları soruluyor. Çağrıştırma, ankette kendini tanıtanımsız olarak tanıtanların üzerinde de etkili oluyor.

İkinci bir deneyde çağrıştırma *uygar, jüri, mahkeme, polis, sözleşme* gibi "seküler" ahlaki kavramlarla yapılıyor ve alıntıladığım grafikte görüldüğü gibi hemen hemen aynı sonuçlar alınıyor. Bu arada çağrıştırma (İng. *priming*) kavramını da kısaca tanımlayayım: Deneklerin herhangi bir etmene verdikleri tepkiler ölçülmek istendiğinde, denekler genelde üstü kapalı yöntemlerle bir kavramla karşı karşıya bırakılırlar. Denek koşullandırıldığının bilincinde olmaz, koşullanma büyük oranda bilinçaltı düzeyde kalır, denekler deneyin güvenilirliğini etkileyebilecek yapay tepkiler vermezler.

Kısaltarak alıntılıyorum: "Pek çok kuramcı, her şeyi bilen ve her şeyi gören doğaüstü öznelerin bilişsel alana girmesinin büyük ölçekli insan toplumlarının gelişiminde kökten etkili olduğunu öne sürer. Bu öznelerin düşlenen varlıkları, duygusal törenlerle ve üye olunan topluma maliyetli adanmışlıklarla birlikte kalıtsal olarak yakınlığı olmayan kişilerin işbirliği yapabilmelerine olanak sağlamış olabilir" (daha fazla bilgi için: *Atran, S., & Norenzayan, A. (2004). Religion's evolutionary landscape: Counterintuition, commitment, compassion, communion. Behavioral and Brain Sciences, 27, 713–730.*)

Yukarıdan aşağıya: Nötr çağrıştırma, seküler çağrıştırma, Tanrı çağrıştırması. Yatay eksen deneğin paylaştığı para, dikey eksen denek sayısı.

Diener, Edward and Marc Wallbom (1976), "Effects of Self-Awareness on Antinormative Behavior," *Journal of Research in Personality*, 10 (1), 107-111.

Bu çalışmada deneklere basit sözcük bulmacaları veriliyor ve yeterli gelmeyecek bir sürede çözmeleri isteniyor. Ancak test sırasında öğretim üyesi acil işinin çıktığı bahanesiyle odayı terk ediyor, deneye zil çaldığında çözme bırakmasını tembih ediyor. Odanın bir duvarı bütünüyle ayna kaplı. Deneklerin bir bölümü aynaya sırtını dönmüş ve aynaya bakınca kendisini göremeyecek biçimde oturtulurken, öbür bölümü yüzü aynaya dönük biçimde oturtuluyor. Arkası aynaya dönük oturan deneklerin %71'i hile yapıyor. Yüzü aynaya dönük oturan deneklerin yalnızca %7'si yapıyor.

Zhong, C. B., Bohns, V. K., & Gino, F. (2010). *Good lamps are the best police: Darkness increases dishonesty and selfinterested behavior. Psychological Science, 21, 311–314.*

Benzer bir gözlem bu çalışmada yapılıyor. Hafifçe karartılmış bir odadaki denekler, iyi aydınlatılmış bir odadaki deneklerden daha çok hile yapıyorlar. Aydınlıkla hile yapmama davranışı arasındaki bağ bilinçli değil.

Bateson, Melissa, Daniel Nettle, and Gilbert Roberts (2006), “Cues of Being Watched Enhance Cooperation in a Real-World Setting,” *Biology Letters, 2 (June), 412–14.*

Bağış kutularının birinin üzerine göz resmi, öbürünün üzerine çiçek resmi koyuyorlar, göz kutusundan daha çok para çıkıyor. Bu deney elbette insan varlığının baskısı ile görünmeyen doğaüstü gözlerin baskısını birbirinden ayırt etmiyor olabilir. Ancak tanık olunduğu bilinen davranışların daha sorumlu tarafa doğru kaydığını saptıyor.

Hem bağış kutusu deneyi hem de ayna deneyi aynı sonucu veriyor. Kişi, kendini izlediğini bilinçli veya bilinçsiz olarak algıladığı gözler kendi gözleri de olsa, başkasının gözleri de olsa görüldüğünü varsayarak davranıyor. Bu gören gözler ölmüş birisine bile ait olabilir, sonuç değişmiyor. Küçük yaşta farkında olmadan bu eğitimi alıyoruz. Kötü davranan çocuğa “annen (yaşayan) görürse kızar” veya “deden (ölü) sigara içtiğini görseydi üzüldü” gibi cümlelerle öğüt vererek bu algıyı oluşturuyoruz. Konu hakkında ayrıntı için Pascal Boyer’ın *Religion Explained* kitabını öneririm.

9

Yine de hatırlat. Hatırlatmak, inananlara yarar sağlar. 51:55

Öyleyse hatırlat. Hatırlatmak yarar sağlasa da sağlamasa da. 87:9

...Ve hiç kimsenin kendi kazandıkları yüzünden yıkıma uğramaması için onunla hatırlat... 6:70

Mazar, N., Amir, O., & Ariely, D. (2008). *The dishonesty of honest people: A theory of self-concept maintenance. Journal of Marketing Research, 45, 633–644.*

Ahlaksızlık yalnızca yaptırımla değil kişinin toplumun normlarını ve değerlerini içselleştirmesiyle denetim altına alınır. İnsanlarda içsel değerlere uyumlu davranış ödüllendiren, uyumsuzluğu ise cezalandıran mekanizmalar var. Bu içsel karşılık mekanizmalarının varlığı için en doğrudan delil beyin görüntüleme sistemleriyle geliyor. Toplumsal normlara uygun davranışlar, sevilen yiyecekler veya para kazancı gibi dışsal yararlarıinkiyle aynı ödül merkezlerini etkinleştiriyor.

Bu makale benlik kavramının (İng. *self-concept*; kendilik kavramı diye de çevrilebilir) sürdürülmesi kuramını ortaya atıyor. Buna göre benlik kavramı, yani kişinin kendini gördüğü ve algıladığı görüntü, içsel ödül sisteminin kişinin davranışlarını nasıl denetlediğini açıklıyor. Kişi kendi içsel dürüstlük düzeyiyle uyuşmayan bir davranışta bulunduğu anda, benlik kavramını olumsuz olarak güncellemesi gerekiyor:

Ve sağtöreye uygun olmayan edimlerde bulunduklarında veya kendilerine yazık ettiklerinde Allah’ı hatırlayıp suçları için hemen bağışlanma dilerler. 3:135

“Vay başımıza gelene!” dediler; “Aslında, sınırı aştık! Efendimiz belki onun yerine daha iyisini verir! Aslında biz efendimize yönelir, ondan umut ederiz!” 68:31-32

Davut kendisini sınadığımızı anladı. Bunun üzerine efendisinden bağışlanma diledi; eğilerek secdeye kapandı ve yöneldi. 38:24

Tersi durumda, yani kişinin yaptığı uygunsuzluğu ussallaştırdığı durumda, kişinin kendi gözündeki dürüst kişi görüntüsü korunuyor. Böylece kişinin seçimini belirleyen dışsal etkenlerin yani toplumsal yaptırımların yanında içsel etkenler de bulunuyor. Bu makale, iki karşıt kuvvet arasında, yani benlik kavramını düşüren ve dürüst olmayan kazançlarla dürüstlüğü koruyan ama kazançtan vazgeçmeyi gerektiren davranışlar arasında kişinin bir denge noktası bulduğunu öneriyor. Kısa vadeli maddi kazanç edinilecek, buna karşın benlik kavramı dürüst olarak kalmayı sürdürecektir. Böyle bir ara nokta bulmayı sağlayacak çok sayıda mekanizma olabilir, bu makalenin odaklandığı mekanizmalardan biri kişisel standartları hatırlamak. Hipoteze göre kişi bunları hatırladığında ahlaksız davranışı benlik kavramına olumsuz olarak yansıyacak ve bu davranıştan kaçınma olasılığı yükselecektir.

Hipotezi sınamak için üniversite öğrencileri üzerinde deneyler yapılıyor. Bunlardan birinde üniversite öğrencileri hile yapmaya sonuna kadar elverişli ve para ödüllü bir bulmaca çözüyorlar. Bulmacanın öncesinde On Emir veya bunlardan birkaçı çağrıştırma yoluyla hatırlatılan denekler çoğunlukla hileden kaçınıyorlar.

5:106 ayetinde⁹ tanık olarak mirasa imza atacaklar için “kuşku duyarsanız salattan sonra alıkoyun” denmesinin ve ant içirilmesinin görünen gerekçelerinden biri bu olmalı. Bizden olmayan kişiye önce miras hukukumuz bildirilecek, belki ardından yapacağı tanıklığın anlamını ve önemini vurgulayan ayetler okunacaktır (örnek; 65:2). Bu arada *salatın* namaz filan değil, Allah’ın yarasını (Kuran’ı) anmak, öğrenmek, öğretmek olduğunu da görmüş oluyoruz. Bizden olmayan, hatta belki Müslüman bile olmayan adam bizimle namaz kılacak değil ya? *Salat* konusunun ayrıntısını bir başka yazıya bırakıyorum.

İftira ayetlerinde¹⁰ (24:6-9) dört yemin ve ardından Allah’ın lanetini dileme uygulamasının mantığı da bu olmalı. Yemin eden kişi mutlak ve değişmez iyiliği temsil eden adı, Allah’ın adını anarak son bir kez dürüst olmaya çağırılmış olur. Çünkü zaten bildiği şeyi o anda yeniden anımsayarak tanıklar önünde yalan söylemekten vazgeçme olasılığı vardır. Kuran’ı uygulamayan ve yoldan çıkmış bir toplum olduğumuz için bu son dakika vazgeçişlerine tanık olamıyoruz. Deneyler Tanrı’yı çağrıştırma veya anıştırma biçiminde hatırlatınca bile sonuç alındığını gösteriyor. Öyleyse doğrudan söylemenin etkisi hakkında kuşkuyla yer kalmıyor.

Ancak ant içerek güvence verme işi meslek örgütlerinin, subayların, üst düzey bürokratların, milletvekillerinin antlarında kısmen yaşıyor. Bunlarda Allah’ın laneti çağırılmıyor çünkü Tanrı kavramı artık insanların kafasında nesnel iyiliği temsil etmiyor (ki bu sayfada aslında bunu onarmaya çalışıyorum). “Şerefim ve namusum üzerine” demek, aslında “sözümde durmazsam şerefsizlik ve namussuzluk etiketini çağırıyorum” demektir. Aşkın güçlerin lanetini kendine veya sevdiklerine çağırma işi ant içmede içkindir. Pek çok konuda olduğu gibi bu içkinliği gözlemek için çocukların

⁹ Ey inanca çağırılanlar! Birinize ölüm geldiğinde, aranızdan adaletli iki kişi, son istek sırasında tanıklık etsin. Veya yolculuk sırasında ölüm gelirse, aranızdan olmayan iki kişi bunu yapsın. İçinize kuşku düşerse, ~~namazdan~~ salattan sonra alıkoyun. Bu durumda, Allah’a, şöyle yemin etsinler: “Yakınımız bile olsa, onu, hiçbir karşılığa değiştirmeyeceğiz ve Allah’ın tanıklığını gizlemeyeceğiz. Yoksa kesinlikle suçlular arasında oluruz!”

¹⁰ Eşlerini karalayan ve kendilerinden başka tanıkları olmayanların her birinin tanıklığı, kendisinin kesinlikle doğruyu söylediğine, Allah’ı, dört kez tanık göstermesidir. Ve beşincide, eğer kendisi yalan söylüyorsa, Allah’ın lanetinin kendi üzerine olmasını söyler. Kocasının kesinlikle yalan söylediğine, Allah’ı, dört kez tanık göstermesi, kadından cezayı kaldırır. Ve beşincide, eğer kocası doğruyu söylüyorsa, Allah’ın öfkesinin kendi üzerine olmasını söyler.

antlarına bakmamız yeterli. Çocuklar kendilerine ezberletilmediği halde bir şeylerin lanetini çağırarak güvence verme işini akla yatkın bulur ve yaparlar.

Özetle, insanlar unutkan canlılar ve tanrıtanımaz yazar Alain de Botton'un *Ateistler İçin Din* kitabında itiraf ettiği üzere, zaten bildikleri şeylerin sürekli hatırlatılmasına muhtaçlar.

Toplumsal ruhbilim (sosyal psikoloji) ve evrimsel ruhbilim, görece yeni çalışma alanları. Buna yine görece yeni bir çalışma alanı olan ve deyim yerindeyse bebeklik dönemini yaşayan evrimsel dilbilim disiplini ve nöro-bilimi de ekleyelim. Bunların dördü arasında gezinen, insanı insan yapan nitelikleri açığa çıkaracak olan, evrimsel biyolojiyi bütünleyecek olan bir disiplinler arası çalışma alanı da var. İşte Kuran'da sözü edilen insan davranışını; şeytani, insana kendisinden bile yakın olan (8:24). Tanrı'yı; onun doğadaki ayetlerini okuyarak açıklayacak olan adamlar bu alanlarda çalışanlar. Dinin bireysel değil toplumsal bir bileşen olduğu, Tanrı'nın evrensel ve değişmez davranış yasaları dışında sürdürülebilir bir yol olmadığı bilgisini doğadaki gözlemler onayladı, onaylıyor, onaylamayı sürdürecektir. Laboratuvar ve sahada yapılan deneylerden, gözlemlerden gelen somut sonuçlar ve kağıt üzerinde toplanan veriler hızla birikiyor. Allah'ın benliklerimizde ve ufuklarda (41:53) göstermekte olduğu ve göstereceği şeyin bir parçası budur. Kuran'ın neden ısrarla "Bundan başka yol yok, bulduğunuz sandığınız bütün yollar yok oluşturma çıkar" mesajı verdiği hiç çekismeye gerek bırakmayacak ve cam gibi berrak olarak ortaya çıkacak. Ben bu yazıda size bilimsel bulgular ile Kuran bilgisi arasında araştırınca bulabileceğimiz koşutluklara bir kaç örnek vererek küçük bir pencere açtım. Gerçek bir tanedir; onu dinsel olan ve seküler olan diye ikiye bölemeyiz. Gerçek bir tane ise ahlak da bir tanedir, evrensel, sabittir. Doğru bilginin biri *akıl*, öteki *vahiy* olmak üzere iki ayrı kaynağı olduğunu varsaymak bir yanılgıdır. Vahiy de algıladığımız her şey gibi aklın süzgecinden geçerek kabul olur. Akılla Kuran'ı karşılaştıranlar, elmayla armudu bile değil, elmayla tornavidayı veya elmayla tarımı karşılaştırmak gibi bir hataya düşüyorlar.

Bir gün birileri Kuran'ı adam gibi okuyup, anlayıp yaşama geçirecek olurlarsa, o sırada Müslümanlar "Kuran kursları"nın, eşkoşma tapınaklarının, bağnazlığın derinliklerinde ziyan olmuş olabilirler. Güneş doğudan veya batıdan doğabilir. Geleneksel okuldan doğmayacağına eminim. Ziyan olmuşlardan olmak istemiyorsanız çalışma odasına geçin: Masada bir Kuran, önünüzde internet, sağınızda üniversite, solunuzda kütüphane... Dışarı çıkacak olursanız Allah'ın ayetleri her yerde; yalnızca görmek isteminde bulunanlar için.

Not1: Makaleleri herhangi bir arama motorunda ve Google Scholar'da aratabilirsiniz. Bulduğunuz makalenin bağlantısını veya DOI numarasını *sci-hub.cc* veya *sci-hub.io* sayfasına girerek ücretsiz indirebilirsiniz. Sci-hub sitesi parayla satılan makaleleri korsan yöntemlerle ücretsiz erişime açıyor.

Not2: Meallerin hepsi de rastgele sözcüklerle dolu olduğu için zorunlu birkaç değişiklik yapmak zorunda kaldım. Önemli sözcükleri Arapça orijinalinden görünüz.